

A. GAIŽUTIS

KŪRYBA IR ABSOLIUTAS

(B. Paskalio filosofijos bruožai)

Blezo Paskalio vardas mokslo ir filosofijos istorijoje yra ypatingas ir rašomas tik greta pačių universaliausių žmonijos protų — Aristotelio, Leonardo da Vinčio, R. Dekarto, V. Gėtės. Šie žmonės paliko neišdildomą pėdsaką įvairiausiose kūrybos srityse, iš esmės pertvarkė ir pagilino jų raidą. Mūsų laikais, vykstant sparčiai mokslo ir technikos pažangai, atskirų sričių diferenciacijai ir integracijai, neapsakomai sunku būti daugelio problemų visąžiniu. Tačiau ir anksčiau ne mažiau sunku būdavo pateikti naują sintezę viso to, kas jau būdavo pasiekta gamtos ir visuomenės pažinimo, idėjų ir eksperimentų srityse.

Mūsų XX amžius, galima sakyti, lepina B. Paskalį savo didžiuliu dėmesiu. Kruopščiai tyrinėjama kiekviena jo teorinio palikimo eilutė, jo idėjų poveikis atskiriems mąstytojams, pasaulio kultūros istorijai ir mūsų dienai. B. Paskalis giliai įaugo į šiuolaikinio žmogaus dvasinių interesų sferą, ir retai kuris iš praeities filosofų yra toks „šiuolaikiškas“, mums artimas ir suprantamas. Ne veltui nuolatos didėja apimtis, sudėtingesnis darosi turinys ir idėjų raida savarankiškoje filosofijos istorijos srityje, vadinamojoje „paskalianoje“, kurią puoselėja ne tik prancūzų, bet ir kitų tautų kruopštuoliai. Jau 1925—1927 m. A. Meras išleido didžiulę penkiatomę bibliografiją apie B. Paskalį. Tačiau bene intensyviausiai ir nuodugniausiai jis gvildenamas mūsų laikais. Dabar stengiamasi remtis tikraisiais B. Paskalio tekstais, kurie kitados buvo iškraipyti Por-Rojalio leidėjų, pabūgusių ne vieno ryškesnio teiginio, pasakyto daugiausia religijos apologetų adresu. Kai kurie šiuolaikiniai prancūzų filosofai yra išleidę po dvi ar tris monografijas apie B. Paskalį (pavyzdžiui, L. Briunšvingas, Ž. Gitonas, L. Lafiuma, Ž. Menaras ir kiti). Turi didelių nuopelnų „paskalianai“ ir tarybiniai filosofai, ypač G. Strelcova, F. Gaidenka, L. Filipovas, E. Kliausas, I. Pogrebyskis, L. Čuchina, J. Repšys, A. Rybelis ir kiti, labiausiai tyrinęję jo filosofijos materialistinius aspektus ir žmogaus problemos sprendimą.

Apskritai B. Paskalio vertinimas filosofijos istorijoje gerokai kito: nuo jo neoficialaus pripažinimo „šventuoju“, per skepticizmą ir santūrumą jo atžvilgiu iki giles analizės ir susižavėjimo. Todėl dabartinė

„paskaliana“ savo ruožtu gali tapti savarankišku tyrimo objektu, kuria-
me ryškiai matyti kai kurie metodologiniai materialistinio ir idealistinio
vertinimo skirtumai. Tačiau kad ir kokie jie būtų, B. Paskalio „atgimimą“
XX amžiuje reikia laikyti visiškai suprantamu ir natūraliu reiškiniu,
reikšmingu kultūros laimėjimu, kuris neliks be pėdsako.

B. Paskalis — gamtos tyrėjas

B. Paskalis gimė 1623 m. birželio 19 d. Overni provincijos miestelyje
Klermon-Ferane. Jo geneologinis medis priklausė prie garbingųjų Pran-
cūzijos giminių. Nors B. Paskalio tėvo likimas klostėsi gana įvairiai
(vienu metu jam vos negrėsė Bastilija), tačiau jis, būdamas labai išsila-
vinęs ir talentingas žmogus, užėmė itin atsakingus valstybinius postus.

Mažasis Blezas neteko motinos, būdamas pustrečių metų. Tėvas
augino dar dvi dukteris — Žilbertą ir Žakliną. Sūnus Blezas nuo pat
mažumės visus stebino savo gabumais.

B. Paskalis priklauso anksti subrendusių genijų tipui. Galima atrasti
analogiją tarp jo ir V. Mocarto, nes abu šie genijai yra didžiausia
gamtos mįslė. Būdamas ketverių metų, jis laisvai skaitė ir rašė, mėgo
raustis turtingoje tėvo bibliotekoje, kurią netgi tekdavo užrakinėti nuo
tokio per anksti subrendusio intelektualo. B. Paskalis niekur nesimokė.
Tėvas buvo vienintelė jo mokykla ir universitetas, davęs jam daug ži-
nių iš tikslųjų ir humanitarinių mokslų.

Būdamas dešimties metų, žingeidusis B. Paskalis parašė savo pirmąjį
mokslinį darbą — „Traktatą apie garsus“. Trylikametis vaikinukas jau
buvo priimtas į įžymaus prancūzų mokslininko, R. Dekarto bičiulio
M. Marseno būrelį, kuriame dalyvavo ano meto šviesuoliai matematikai
ir fizikai Ž. Dezargas, Ž. Robervalis ir kiti. M. Marseno ratelis buvo
savotiška opozicinė „akademija“, nukreipta prieš daugelio scholastinių
universitetų programas. Šiame ratelyje B. Paskalis jautėsi labai gerai,
ilgainiui „užsižaidė“ geometrija ir, kaip teigia bibliografai, ne tik lengvai
susidorėjo su Euklidu, bet ir antrąsyk išrado senovės egiptiečių ir graikų
geometriją. Būdamas šešiolikos metų, jis pasiekė negirdėtų, fundamen-
talių rezultatų. Pasiremdamas Z. Dezargo darbais, sukūrė vieną pagrindi-
nių projektinės geometrijos teoremų, visam laikui įėjusių į mokslo
istoriją Paskalio teoremos vardu. Jaunuojų mokslininku susidomėjo
R. Dekartas ir G. Leibnicas. Kaip teigė M. Marsenas, B. Paskalis išvedė
pagal savo teoremą apie „mistinį šešiakampį“ per 400 teiginių ir kitų
teoremų. Kai kurios jo idėjos aplenkė matematikos vystymąsi 100—150
metų.

Norėdamas palengvinti savo tėvo ir jo pavaldinių darbą, šešiolikme-
tis mokslininkas ėmėsi konstruoti skaičiavimo mašiną. Per penkerius
metus labai įtempto darbo, pareikalavusio iš jo didžiulės dvasinių jėgų
įtampos, nualinusio ir taip jau silpną sveikatą, jis sukūrė 50 modelių.
Vėliau daugelis žymių išradėjų ir filosofų (jų tarpe ir G. Leibnicas)

tobulino šią mašiną. Tai buvo tikras istorinės reikšmės išradimas, dėl kurio jaunąjį mokslininką imta vadinti „prancūzų Archimedu“. Čia bene svarbiausia buvo tai, kad B. Paskalis gerai suvokė didžiules savo išradimo perspektyvas, galimybę palengvinti žmonių fizinį darbą, išvaduoti juos nuo monotoniško proto triūso. Jis rašė, kad skaičiavimo mašina „gali atlikti tokius veiksmus, kurie artimesni mąstymui, o ne tam, ką sugeba gyvūnai; tačiau ji nesugeba atlikti to, kas reikalauja valios, kurią turi ir gyvūnai“¹. Ne veltui N. Boras pavadino B. Paskalį „kibernetikos pionieriumi“.

Dvidešimtmečio mokslininko ir išradėjo vardas jau buvo žinomas visoje Europoje kaip daugelio darbų iš geometrijos, algebros, mechanikos autoriaus. Vieni B. Paskalio traktatai buvo paskelbti jam gyvam esant, kiti — po mirties. Tačiau tos „tikslųjų“ mokslų sritys, kurias paliesdavo genialus B. Paskalio protas, iš esmės pakisdavo ir praturtėdavo. Vėliau B. Paskalis suformulavo keletą esminių elementarios tikimybių teorijos teiginių. Jau senovės kinai, o vėliau romėnai bandė matematiškai interpretuoti atsitiktinumus. F. Kordanas ir G. Galilėjus taikė tikslųjų mokslų metodus įvykiams numatyti. Tačiau elementarios tikimybių teorijos pamatą padėjo B. Paskalio ir P. Ferma susirašinėjimas, kuriame abu mokslininkai pabandė atsakyti į B. Paskaliui užduotą Ruano hercogo kavalieriaus de Meré klausimą, ar negalima būtų azartiniuose žaidimuose numatyti atsitiktinumų?

B. Paskalio tikimybių teorijos apmatai plėtė ir gilino materialistinę tikrovės sampratą. Mat mokslininkas šį klausimą sprendė bendresne prasme, domėdamasis tuo, kokie dėsningumų tipai reiškiasi gamtoje, ar būna kas nors daugiau negu mechaniniai dėsningumai?

Mūsų laikais be tikimybių teorijos neapsieina ne tik gamybos organizavimas ir ekonominės prognozės, bet ir tokios nuo „atsitiktinumų matematikos“ nutolusios sritys kaip psichologija, lingvistika ar estetika.

Ne mažesnių nuopelnų B. Paskalis turi ir fizikos eksperimentų srityje. Ano meto filosofijai ir teologijai buvo labai aktualus klausimas, ar yra gamtoje tuštuma. Viduramžių scholastai tvirtino, kad „gamta bijo tuštumos“. Naujaisiais laikais E. Toričelis sukritikavo šią dogmą ir hipotetiškai įrodė, kad gamtai tuštuma visiškai „priimtina“. B. Paskalis, įsijungęs į šią diskusiją, iš karto pateko jėzuitų nemalonėn, nes materialistiškai aiškino atmosferos slėgį ir įrodinėjo, kad peripatetiniai samprotavimai apie „tuštumos baimę“ nepagrįsti kaip savotiškos fantazijos ir kaprizai, kuriems neturėtų būti vietos moksle. Polemikoje su jėzuitų koledžo rektoriumi, įtakingu ir sukto būdo žmogumi E. Noeliu, buvusiu R. Dekarto mokytoju, B. Paskalis pasirodė esąs nepaprastai išvalgus ir drąsus mąstytojas, sugebantis argumentuotai apginti savo poziciją. Ne veltui daugelis mokslininkų palinko jo pusėn ir palaidojo scholastiškąją **horror vacui** idėją, pripažindami B. Paskalio, o ne R. Dekarto prioritetą.

¹ Pascal B. Pensées.— Paris, 1962, p. 129—130.

Išvardinti vieną po kitos sritis, kuriose su nuostabia jėga atsiskleidė šio genijaus protas, būtų nelengvas uždavinys. Suprantama, mokslininko sėkmei turėjo įtakos ir nerimastingas epochos charakteris, ir mokslų padėtis. Kylanti prancūzų buržuazija aktyviai kovojo prieš feodalinį obskurantizmą ir religinį pasaulėvaizdį. Savamokslui B. Paskaliui turėjo įtakos praktinis ir dvasinis gyvenimo kontekstas, gana palankus naujoms idėjoms ir siekimams. Nereikia užmiršti, kad ir tokios aplinkybės: ano meto prancūzai buvo Europos priešakyje. Jie, kaip teigė K. Marksas ir F. Engelsas, buvo viena iš pirmųjų nacijų, išsiugdžiusių literatūrinę kalbą, nenusileidžianti savo kaimynams nei pramone, nei prekyba. Ji net „viduramžių glūdumoje sukūrė senojo helenizmo atspindį“², o vėliau ne mažiau nusipelnė žmonijos kultūrai.

Didžiulį B. Paskalio aktyvumą skatino ir savotiška mokslo bei filosofijos padėtis; šių abiejų mokslų sąjunga darėsi būtina ir, be to, konfliktiška. Mokyti žmonės pagrįstai buvo linkę rinktis gamtotyrą ir eksperimentavimą, tačiau daugelio svarbiausių problemų mokslas dar vis dėlto nebuvo pajėgus išspręsti (visuotinės traukos, sąmonės atsiradimo ir kitų problemų). Todėl mokslo teorijose randame daug brandžių, bet neretai ir prieštaringų principų ir idėjų. Tai būdinga ir B. Paskaliui, kurio prieštaravimai ir nenuoseklumai gali būti priskirti ne vien jo „biografijai“, bet ir konkrečiam filosofinio pažinimo laikotarpiui.

B. Paskalio gyvenimas buvo žymiai sudėtingesnis ir dramatiškesnis, negu apie tai galima spręsti iš jo gamtamokslinių laimėjimų. Šie tėra tik vienas svarbesnių jo gyvenimo periodų, kuris vėliau paties B. Paskalio buvo užmirštas ir netgi pasmerktas.

B. Paskalio susidomėjimas religija

B. Paskalio šeima nebuvo itin dievobaiminga, ir ilgą laiką jaunas mokslininkas neskyrė religijai ypatingo dėmesio. 1646 m. B. Paskalis susitrenkė, ir jį ėmė slaugyti gydytojai jansenistai, kurie pažadino susidomėjimą religija. Kaip vėliau B. Paskalis prisipažino, taip įvyko jo „pirmasis atsivertimas“ į krikščionybę. Por-Rojalio abatija, kurioje gyveno Paskaliai, buvo pagrindinė jansenizmo citadelė. Jansenizmas, būdamas krikščioniškosios krypties, perėmė kai kuriuos protestantizmo bruožus. Jansenistai, kurių pagrindinės idėjos buvo išdėstytos K. Jansenijaus (1585—1638) veikaluose „Apie vidinį žmogaus pertvarkymą“, „Augustinas, arba Šv. Augustino mokymas“, skelbėsi Augustino pasekėjais ir smarkiai pasisakė prieš viešpataujantį jėzuitiškąjį valios laisvės traktavimą. Jansenistai siekė kaip nors atgavinti senąjį krikščioniškąjį žmogaus santykį su pasauliu, senąjį tikėjimą, kuris feodalizmo krizės epochoje, didėję buržuaziniam individualizmui, darėsi dviprasmiškas ir formalus.

² K. Marksas, F. Engelsas apie literatūrą.— V., 1961, p. 142.

Jansenistų sąjūdis atsirado neatsitiktinai. Kaip tik Renesanso epochoje iškilo antžmogio idėja. F. Nyčė nebuvo pirmasis filosofas, kuris ją puoselėjo. Jis šiai idėjai suteikė tik išbaigtą pavidalą ir pagilino jos turinį. Klasikinis tokio antžmogio pavyzdys gali būti V. Šekspyro Ričardas III. Skirtingai negu Klaudijus ar Makbetas, jis nežino jokios viduramžių žmogui būdingos kaltės ir atgailos jausmo. Jis nesikankina ir žūsta nė kiek neatgaileaudamas už piktadarystes, nors iš esmės yra apgailėtina ir niekinga būtybė. Jis sunaikinamas fiziškai, bet lieka nenugalėtas, neįveiktas dvasiškai. Kylanti buržuazija buvo suinteresuota tokiu antžmogišku individualizmu, mesti iššūkį kaip Ričardas III visam pasauliui. Ne veltui jansenistai, matydami, kaip gyvenime įsigali praktiškos orientacijos asmenybė su makiaveliška pasaulėžiūra, griežtai pasisakė prieš sąlygišką valios laisvės sampratą ir prieš visus, kas formaliai pripažįsta bažnyčios prioritetą. Jie teigė, kad Kristus praliejo savo kraują ne už kiekvieną krikščionį, o tik už „tikruosius“.

Jautrios sielos jaunuoliui B. Paskaliui jansenistai sukėlė tikrą dvasios sąmyšį. Mat ir jie patys buvo patyrę nemaža pažeminimo ir patyčių. Liudvikas XIV jansenistus laikė savo asmeniniais priešais ir be gailėsčio juos persekiojo. Popiežius Klemensas XI juos pasmerkė bulėje „Unigenitus“, o jėzuitai laikė juos „velnio sėklomis“. Etninis jansenistų rigorigizmas ir jų pasiryžimas kęsti pažeminimą ir kančias dėl religinių įsitikinimų darė įspūdį ne tik B. Paskaliui, bet ir įžymiajam logikui ir teologui A. Arno, P. Nikoliui, dramaturgui Ž. Rasinui ir kt. Jansenizmas puoselėjo religinį elitą, rėmėsi pažangiausiai auklėjimo metodais — J. A. Komenskio pedagogine teorija, padėjo formuoti didelės kultūros, mąstantį ir kūrybingą žmogų, kuris išsiskyrė iš kitų „praktiškų“ žmonių ne tik giliu moralinės atsakomybės jausmu, bet ir sektantišku ribotumu. Jansenistų veikiamas B. Paskalis darėsi nepakantus teologijos „spekuliatyvioms naujovėms“ ir „proto religijai“. Jis pirmiausia atkreipė dėmesį į „dieviškąją malonę“, nepakartojamą asmeninį — „ekstazinį“, neologišką dievo išpažinimą.

1651 m. mirė B. Paskalio tėvas, turėjęs milžinišką įtaką sūnaus charakteriui ir intelektualiniam brendimui. Tėvo netekimą sūnus išgyveno itin skaudžiai. Liga, nostalgija ir apatija išmušė jį iš įprastų gyvenimo vėžių. Tačiau likimas jam smogė dar vieną smūgį: jo mylimoji (spėjama, kad jo tikra sesuo Žaklina) slapta įstojo į vienuolyną. B. Paskalis, matyt, jautė, kad už jo pečių tarsi vaidinama kažkokia sunkiai suvokiama misterija, ankstesnė mokslininko ir eksperimentatoriaus veikla, teikusi tiek daug jaunatviškų vilčių ir optimizmo, dabar jau neturėjo jam tos ypatingos reikšmės. Prislėgtas visų šių įvykių, jis sugebėjo parašyti tik ketelį vertingų darbų iš matematikos ir geometrijos. Jis visam laikui apsigyveno Por-Rojalyje, čia susipažino su įvairiais intelektualais, savotiškais laisvamaniiais, kultūringais aukštuomenės žmonėmis. Tačiau tai buvo trumpas „pasaulietiško“ gyvenimo periodas. 1654 m. lapkričio 15 d. išvykos metu, važiuojant tiltu per Senos upę, pasibaidė arkliai ir šoko

ant turėklų. Laimei, tik pirmoji arklių pora atsidūrė vandenyje, o karieta tiesiog pakibo ties bedugne. B. Paskalis prarado sąmonę. Šį įvykį jis suvokė kaip dievo pirštą. Lapkričio 23—24-osios naktį, apimtas religinės ekstazės, jis galutinai išsižadėjo pasaulietiško gyvenimo pagundų ir malonumų ir nutarė pasiaukoti dievui. Tokios būsenos apimtas, jis popieriaus skiautėje surašė įžadus, kuriuos vėliau perrašė į pergamentą ir, užsiuvęs į striukės pamušalą, nešiojosi visą gyvenimą kaip amuletą. Šie įžadai buvo rasti tik po B. Paskalio mirties.

B. Paskalis netapo vienuoliu, tačiau atsisakęs pasaulietiškos prabangos ir patogumų, išdalinęs visą savo turtą vargšams, jis gyveno greičiau „šventųjų“ gyvenimą. Tai buvo patys brandžiausi jo filosofinės ir teologinės veiklos metai. Anuometiniame prancūzų intelektualinės kultūros židinyje Por-Rojalyje jis parašė pačius svarbiausius savo darbus. Jis tiesiog pasinėrė į teologines diskusijas. Čia jis parašė „Laiškus provincialui“, o vėliau sumanė „Krikščioniškosios religijos apologiją“.

„Laiškai provincialui“ suvaidino išskirtinį vaidmenį filosofijos, literatūros, religijotyros, ateizmo istorijoje. Niekuomet taip giliai nebuvo išnagrinėta jansenistų ir jėzuitų diskusijų, jų nesutarimų esmė, apnuoginta pastarųjų ekvilibristika. Knyga pateko į Romą ir sukėlė neregėtą skandalą. B. Paskalis pirmą kartą teologinį ginčą perteikė šmaikščiu ir ironišku literatūriniu stiliumi, kurį galima būtų pavadinti feljetonišku. H. Balzakas „Laiškus“ laikė „nemirtingu pavyzdžiu pamfletistams, juokinančios logikos šedevru, rūšiu ginču po Rablė vėliava“³. Tuo B. Paskalis įteisino prancūzų literatūroje filosofinio romano žanrą, vėliau išpuoselėtą A. Voltero, D. Didro, Ž. de Stal, o mūsų laikais — Ž. P. Sartro, A. Kamiu, S. de Bovuar ir kitų rašytojų. Pirmą kartą tekstas apie sudėtingus religijos klausimus pasidarė visiems prieinamas ir suprantamas, emocionalus ir spalvingas. Gindamas rūstoką jansenizmą, filosofas naudojosi lengva ir grakščia pasaulietiška proza. Apie jos stiliaus privalumus daug kas rašė, tačiau bene taikliausiai juos apibūdino A. Fransas, žavėdamasis „elegantiškuoju Paskalio paprastumu“, kuris uždėjo antspaudą visam „auksiniam prancūzų literatūros amžiui“, t. y. klasicizmui.

Siame veikale B. Paskalio kritikos susilaukė ir pati krikščionybė, niūrios, „teisingos evangeliškos krikščionybės“ labui. Tačiau labiausiai kliuvo jėzuitams, kurie tada buvo katalikiškosios reakcijos ir absoliutizmo ramstis. Jų nuvainikavimas pasitarnavo trečiojo luomo ideologijai ir laisvamanybei. Taip B. Paskalis paruošė dirvą būsimajai gausiai XVIII ir XIX a. antikrikščioniškajai literatūrai ir ateistinei minčiai. „Laiškai provincialui“ turėjo įtakos net dramaturgijai. Ž. B. Moljeras, sukūręs nepakartojamą Tartiufą, prisipažino, kad naudojosi garsiaisiais B. Paskalio dialogais su tariamuoju šventeiva.

Už „Laiškus provincialui“ B. Paskalis buvo persekiojamas jėzuitų ir oficialiosios valdžios. Mat K. Jansenijų oficialiai pasmerkė popiežius už valios laisvės iškraipymą, jos neigimą ir tariamąsias kalvinistiškas

³ Бальзак об искусстве.— М.— Л., 1941, с. 110.

erezijas. B. Paskalis, aiškindamas valios laisvę, rėmėsi Augustino, T. Akviniečio ir Tridento nutarimais. Tikroji palaima valdyti valią, kaip teigė filosofas, yra ta, kad žmonės visuomet turi galimybę jai pasipriešinti. Palaimos poveikis žmogui nekyla iš absoliutaus būtinumo, o tik iš „nepažeidžiamo būtinumo“ (nécessité d'infailibilité), pagal kurį dievo palaima jokiū būdu neapriboja prigimtines žmogaus laisvės. Dievo palaima veikia žmogaus širdį ir valią be jokios prievartos. Todėl laisva valia nors ir norėtų jai priešintis, bet nemato prasmės ir priešintis nenori. B. Paskaliui buvo nepriimtinas valios laisvės aiškinimas, kurį pateikė M. Kalvinas ir M. Liuteris. Jo poziciją geriausiai iliustruoja ši tezė: „Dievas, kuris mus sukūrė be mūsų, negali mūsų išgelbėti be mūsų“.

Taigi, nors B. Paskalis ir nesugebėjo materialistiškai paaiškinti laisvės ir būtinumo dialektikos (to ėmėsi vėlesnių laikų filosofai), tačiau jis parodė jėzuitiškos moralės dviveidiškumą, kazuistišką prigimtį, padėdamas teorinius pamatus visiškai idėjinei jų diskreditacijai. Teologinėse diskusijose B. Paskalis tapo savotišku bendriausių moralės normų gynėju ir riteriu. Nors 1660 m. spalio 14 d. Valstybės tarybos nutarimu jo „Laiškai“ buvo pasmerkti viešai sudeginti ir ekzekucija įvykdyta pagal visus knygų autodafė reikalavimus, tačiau jo idėjos jau buvo plačiai paplitusios. Jos brandino perversmą žmonių sąmonėje, formavo naujų laikų pasaulėvaizdį.

B. Paskalio „Mintys“

Bene nuosekliausiai B. Paskalio filosofinės pažiūros atsiskleidžia „Mintyse“— žymiausiame jo kūrinyje, sudarytame iš atskirų fragmentų. Tai nebaigtas kūrinys, kurį filosofas rašė iki paskutinės gyvenimo dienos, tikėdamas, kad tai bus „Krikščionybės apologija“.

„Mintys“— unikalus kūrinys Europos filosofijos istorijoje. Gali atrodyti, jog tai „palaidas“, neturintis griežtos temos ir loginės struktūros kūrinys. Tačiau toks išpūdis nebūtų teisingas. Nors B. Paskalis nebuvo tradicinės, susistemintos filosofijos šalininkas (ypač viduramžių scholastikos tipo), tačiau „Mintyse“ esama vidinio ryšio ir tvarkos. Tai greičiau gyvas, persmelktas dramatiško asmenybės patyrimo, aistrų ir ieškojimų filosofo dienoraštis, ypač artimas mūsų amžiui savo stiliumi, eseistine rašymo maniera, vienijančia logiką ir metaforą. Gal dėl to „Mintis“ savo parankine knyga laikė daugelis žymiausių intelektualų— P. Beilis, G. Leibnicas, Ž. Ž. Ruso, K. Helvecijus, F. Jakobis, A. Šopenhaueris, L. Fojerbachas, F. Nyčė, A. Bergsonas, Ž. P. Sartras, F. Dostojevskis, L. Tolstojus ir kt. Filosofiniai B. Paskalio samprotavimai grupuojami trimis kryptimis, sąlygojančiomis jo pasaulėžiūros struktūrą: samprotavimai apie žmogų, samprotavimai pažinimo klausimais ir samprotavimai apie dievą. Kaip nurodo G. Strelcova⁴, esama gana griežto ir apgalvoto

⁴ Žr.: Стрельцова Г. Я. Без Паскаль.— М., 1979, с. 12.

ryšio tarp jo filosofinės koncepcijos dalių. Žmogaus būties prieštarin-gumo (žmogaus didybės ir nuopolio) analizė čia nuosekliai užbaigiama žmogiškojo pažinimo analize. Problemos sprendimą B. Paskalis suranda ne filosofijoje, o biblijos mite apie dievo sukurtą tobulą žmogų (tuo grindžiamas žmogaus didingumas); jo smukimas kaip nuodėmės rezul-tatas (jo nuopuolis) ir kaltės išpirkimas (Kristaus misija). Tačiau B. Pas-kalis, kritikuodamas viduramžių scholastiką, tradicinę viduramžių filoso-fiją, vis dėlto neišsivadavo iš religinės dogmatikos ir mizantropijos, ta-čiau ne jos lemia „Minčių“ vertę.

B. Paskalis priėjo išvadą, kad gamtos mokslai, monteniškas skepti-cizmas ir dekartiškas iracionalizmas nepajégia atsakyti į klausimą, kas yra žmogus kaip etinė ir religinė būtybė. Žmogaus padėtis gamtoje — išskirtinė, tačiau labai prieštaringa. „Visas šis regimasis pasaulis tėra tik nepastebimas broožas neaprėpiamam gamtos prieglobsty. Kaip mes besididžiuiotume savo šugebėjimais prasiskverbti anapus įsivaizduojamų erdvių, mes pagimdysime tik atomus, lyginant su tikrąja būtimi. Tai begalinė sfera, kurios centras visur, o apimtis niekur“⁵.

„<...> Kas pažvelgs į save šitaip, tas išsigąs savęs. Pamatęs save gamtoje tarytum paliktą tarp dviejų bedugnių — begalinumo ir menku-mo, jis suvirpės nuo šių stebuklų, ir aš manau, kad jo žingeidumas peraus į nuostabą, ir jis labiau teiksisi stebėti tuos stebuklus tyloje negu tyrinėti apimtas puikybės.

Tad kas gi pagaliau yra žmogus gamtoje? Niekis, palyginti su bega-linumu,— viskas, palyginti su menkumu, vidury tarp nieko ir visko. Jam neduota žinoti kraštutinumų, daiktų pradžia ir pabaiga, beje, yra apgaubtos nesuvokiamos paslapties; jis vienodai nesugeba suprasti ir menkumo, iš kurio pats yra iškilęs, ir begalinumo, kuris jį godžiai ryja.

Galutinai įsitikinęs, kad jam neduota žinoti daiktų pradžios ir pa-baigos, jis gali apsisototi tik ties išoriniu pažinimu vidurio tarp viena ir kita. Bet kuris daiktas, prasidėjęs nuo menkumo, tęsiasi ligi begali-numo. Kas gali atsekti tuos stebinančius jų kitimus? Tik vienas šitų stebuklų autorius juos supranta. Niekas kitas to negali padaryti“⁶.

P. Paskalis ieškojo tokios pasaulio koncepcijos, kurioje kiekvienas elementas pasidarytų begalinės Visatos elementu. Tačiau, kaip pažymi B. Kuznecovas, ne mistiniu jos atspindžiu, o universaliu, racionaliai suvokiamu ryšiu, nepaliekančiu vietos apriorinei schemai, jėgoms, ku-rios būtų virš gamtos ar anapus gamtos, nepaliekančiu vietos dievui. Kaip tik dėl to B. Paskalio tragedija nėra vien biografinis faktas, žmo-gaus klaidžiojimų ir kūrybinės galios stokos padarinys, o neišvengiamas minties istorijos etapas, susijęs su laukimu racionalios, universalios bū-ties schemos, kurią galėjo pateikti tik tolesnė filosofijos raida⁷.

⁵ Pascal B. Pensées, p. 48.

⁶ Ten pat, p. 49—50.

⁷ Žr.: Кузнецов Б. Г. Разум и бытие.— М., 1972, с. 130.

B. Paskalio manymu, žmogus negali pažinti daiktų dėl to, kad jis pats susideda iš dviejų skirtingų ir priešingų pradų — dvasios ir kūno ir, svarbiausia, kad šių dviejų pradų jungtis nuo jo paslėpta. „Žmogus pats savaime yra nuostabusias gamtos daiktas; jis nežino, kas yra kūnas, juo labiau dvasia, o labiausiai jam neprieinama, kaip kūnas gali būti susijęs su dvasia. Būtent čia glūdi jam neįveikiami sunkumai, nors toji kūno ir dvasios pradų jungtis ir sudaro jo prigimtį“⁸.

Tačiau žmogus B. Paskalio filosofijoje nėra nuvainikuojamas. Priešingai — mąstytojas ieško jo vietos Visatoje. Ši dramatišką ieškojimą lydi Dž. Bruno „herojiškojo entuziazmo“ atspindžiai, Renesanso intelektualų tikėjimas jo universalumu. Filosofas išaukština begalines jo dvasines (kūrybines) galimybes, nors, kaip ir visi ano meto religinio pasaulėvaizdžio šalininkai, kūrybos sąvoką taikė tik dievui. Žmogaus didingumas yra tas, kad jis „suvokia savo menkumą. Medis nesuvokia savo menkumo“⁹. Žmogų daro didingą jo siekimas pažinti pasaulį ir save, visapusiškai tai suvokti ir įvertinti.

„Žmogus nėra tik bejėgė nendrė gamtoje, tačiau mąstanti nendrė. Nereikia apsiginkluoti visa Visata norint ją sutraiškyti. Jo mirčiai pakanka trupučio garų, vandens lašo. Tačiau tegu pabandytų Visata jį sutraiškyti, žmogus taptų dar kilnesnis negu jo žudikas, todėl kad jis suvokia savo mirtingumą. Tuo tarpu Visatai nežinomas jos privalumas prieš žmogų.

Visa mūsų didybė glūdi mintyje. Štai kuo mes turime iškilti, o ne erdve ir trukme, kurių mums neužpildyti“¹⁰.

B. Paskalis, būdamas genialus mokslininkas ir mąstytojas, yra susijęs ir su R. Dekarto racionalizmu, tačiau jis nebuvo visiškai skeptikas. Jam buvo nepriimtinas grynas skepticizmas, bet taip pat jo nepatenkino ir racionalizmo pretenzijos paaiškinti bet kokias sudėtingas pasaulio sandaros ir žmogaus pažinimo problemas. B. Paskalio skepticizmas buvo tarsi atsvara perdėtam racionalizmui. Tačiau intelekto galimybių apribojimas neišvengiamai vedė jį vis tolyn nuo filosofijos ir artino prie religijos ir tikėjimo dogmų. B. Paskalis „stoją prieš tuos, kurie darė iš mokslo ir dvasios absoliučias sistemas. Jo mintis dominuoja šių dviejų realybių atžvilgiu, ji vienodai griežta, tačiau labiau skrupulinga ir gili“¹¹.

B. Paskalis savo „Mintyse“ — skausmingoje išpažintyje, arba intymiamie dialogo su savimi pačiu, kuris tiek daug yra svarstęs apie viską (pro ir contraprincipu), de ja, mato vienintelę žmogaus tobulėjimo galimybę ne aktyvioje praktinėje ar pažintinėje veikloje, tariamai vedančioje prie savo menkumo išaukštinimo ir neduodančioje tikrosios vertės pajautimo, o aukštesnėse paskatose, siekiant darbų ir žodžių vienovės, sužalotos religijos dogmų, jėzuitų probabilistinės moralės ir gyvenimo

⁸ Pascal B. *Pensées*, p. 58.

⁹ Ten pat, p. 128.

¹⁰ Ten pat, p. 130.

¹¹ *Jaspers K.* *Introduction à la philosophie.* — Paris, 1965, p. 176.

būdo, nesuderinto su dievo sankcionuotu. B. Paskalis kritiškai vertino savo laikų visuomenę, sakydamas, kad ją valdo godumas ir pavydas, jėgos kultas ir meilės intrigos, ir visa tai tėra žmogaus „menkumo“ įrodymai, jo „kentauriškos“ prigimties rezultatas. Todėl visuomenėje išsiviešpatauja atsitiktinumas ir pasidaro galingu ją valdančiu dėsniu, o taurūs žmogiški idealai — tiesa ir gėris — tėra retas dalykas. Šiai tezei sustiprinti B. Paskalis negailėjo ironijos. „Jeigu Kleopatros nosis būtų buvusi trumpesnė, pasaulio išvaizda turėtų būti kitokia“¹². B. Paskalio „Mintys“ buvo parašytos keleriais metais anksčiau, o išleistos keleriais metais vėliau negu F. Larošfuko „Maksimos“. Abu filosofai panašiai vertino ano meto pasaulietiškąjį gyvenimą, pastebėdami dorovinį žmogaus smukimą ir egoizmo bei praktikizmo pergalę prieš dvasines vertybes. Tačiau jų požiūris į žmogaus tobulinimą skyrėsi. Vienas jį siejo su religija, kitas — su dvasiniais interesais¹³. B. Paskalio filosofijoje fiziniam absoliučiam laikui pasiduoda tik išorinė materialinė (kūniškoji) žmogaus būtis. Ji yra ypač priešpriešinama vidiniam „antropologiniam“ laikui, kurio koordinatėse žmogus gali ir viršyti, ir įveikti save patį, plėtoti savo žmogiškumą. Jo galimybės ir rezultatai priklauso nuo to, kaip jis paklūsta konkrečiai, turinčiai gana griežtą kryptį žemųjų (kūniškųjų), aukštųjų (dvasinių) ir aukščiausiųjų (meilės) vertybių hierarchinei sistemai. Tokia trilapsnė akseologija yra rezultatas naujai apmąstytos platoniškosios sistemos, pertvarkytos atsižvelgiant į krikščionybės patyrimą ir racionalizmo vietą pažinime ir praktiniame gyvenime. Tokia vertybių gradacija remiasi antropologiniu gnoseologiniu principu ir atitinka tris pagrindinius jautimiškumo, proto, širdies dėsnius. Mes jau kalbėjome apie tai, jog B. Paskalis matė intelektualinių žmogaus siekimų gimdomus prieštaravimus ir tai, kad jie veda tik prie dalinio asmenybės vientisumo, savo reikšmės suabsoliutinimo ir didėjančio egoizmo. Todėl jis siekė nubrėžti žmogui universalesnius orientyrus. Kaip tik su jais yra susijęs vadinamasis „širdies dėsnis“ (ordre du coeur). Filosofas samprotauja: „Mes pažįstame tiesą ne vien protu, bet ir širdimi; būtent pastaruoju būdu mes pažįstame pirmuosius principus, ir veltui stengiasi juos nugincyti protas, kuriam čia nėra vietos. Bergždžios pastangos pironistų, kurie tuo užsiima. Mes žinome, jog mes visai nesvaičiojame, kad ir kaip būtų bejėgis mūsų protas tai įrodyti; tas bejėgiškumas liudija tik mūsų proto silpnumą, bet ne abejotinumą mūsų žinojimo, kaip jie tvirtina. Mat žinojimas pirmųjų principų, pavyzdžiui, kad egzistuoja erdvė, laikas, judėjimas, skaičius, yra kaip niekas kita tvirtas dėl to, ką mes pasiekiame samprotavimų keliu. Ir būtent šiais širdies ir instinkto parodymais privalo remtis protas ir, atsižvelgdamas į juos, samprotauti“¹⁴.

„Širdis turi savo argumentus, kurių protas nežino <...>“¹⁵

¹² Pascal B. Pensées, p. 93.

¹³ Tatarakiewicz W. Historia filozofii.— Warszawa, 1970, t. 2, s. 60.

¹⁴ Pascal B. Pensées, p. 237—238.

¹⁵ Ten pat, p. 236.

B. Paskalis ne kartą sugrįžta prie „širdies dėsnio“ įvairiais aspektais, nagrinėdamas pažinimą, žmonių tarpusavio santykius ir religinį gyvenimą. Kartais filosofinėje literatūroje paskališkasis „širdies dėsnis“ ne visai teisingai traktuojamas, tapatinamas su mistine intuicija. Tuo tarpu sąvokos „širdies dėsnis“, „tvarka“, „logika“ jo filosofijoje turi subtiliai pasvertą etinę prasmę ir vartojama ne tik kaip pažinimo instrumentas. Dar jaunystėje B. Paskalis daug mintijo apie žmonių abipusio artimumo, meilės prigimtį. Asmeninio gyvenimo dramos ir anuometinės visuomenės prieštaravimai jį vedė anaiptol ne prie skepticizmo ir žmogaus nuvainikavimo, bet greičiau prie naujo stoicizmo varianto, kuriame visapusiškai vertinamas žmogaus egzistencijos dramatiškumo ir vienišumo patyrimas ir neatsisakoma tuščios „gigantomanijos“ kritikos. „Širdies logika“ nėra išgryninta kaip kažkoks sakralinis, pasiaukojimo dėl kitų principas, užmirštant savąjį „aš“. B. Paskalis kalba apie ją kaip apie reiškinį, kuris „neatskiriamas nuo savimeilės“, pataikavimo kitiems ir to žmogaus gudragalviškumo, kuris sukuria perdėtos savo vertės iliuziją, darančią jį išdidų ir apgailėtinaai juokingą. „Širdies logika“ yra valinga. Galutinis jos objektas — meilė netobulam ir ribotam žmogui, kurio prigimtis yra daugiau „neutrali“ negu gėrio ar blogio nešėja. Šiuo klausimu B. Paskalis turi tvirtą nuomonę. Dorovinės vertybės, jo manymu, priklauso nuo aplinkos įtakos žmogui, „įpročių“, kurie tampa jo prigimtimi. Mąstytojas neužima kraštutinių idealistinio mąstymo dichotominių pozicijų, kai vieni filosofai pripažįsta žmogaus prigimtį esant „žema“, „puolusia“ ir iš to veda jo nuolatinius prieštaravimus, o kiti — žmonių lygybės ir meilės idėją kildina iš tobulos, geros prigimties. B. Paskalio pozicija šiuo klausimu neapribojama mechanišku dviejų kraštutinumų derinimu. Jis tiki tomis didelėmis galimybėmis, kurias turi žmogaus auklėjimas ir saviaukla (ypač dvasingumo prasme). Toks kelias leidžia pasverti žmogui savo „chaotiškumą“ ir „stebuklingumą“, sugebėjimą būti „visų daiktų teisėju“ ir „neįsivaizduojamu žemišku kirminu“, „tiesos saugotoju“ ir „nepasitikėjimo bei klaidžiojimo mišiniu“, „Visatos garbe ir atmata“. B. Paskalio suformuluotas dorovinis imperatyvas — „reikia savęs nekęsti“ yra nukreiptas prieš galingai įsikerojusį gyvenime savimeilės, naudos ir egoizmo pradą, polinkį sudievinėti egzistuojančius dorovinius santykius. Jis turi įtakos vertybių hierarchijai, nors tarp jutimiškųjų proto ir meilės vertybių žiojėja „bėgalinės bedugnės“. Pagaliau nors „širdies“ tikėjimas veda mus prie aukščiausių vertybių, tačiau B. Paskalis suabejoja ir dėl šio kelio reikšmės. Žmogus, jo manymu, nesugeba žinoti, kas yra dievas ir iš viso ar jis egzistuoja.

Tokių didelių abejonių plėšomas, B. Paskalis bando savaip įrodyti dievo buvimą. Jo argumentai vadinami Paskalio „lažybomis“, kurių modelis paimtas iš azartinių žaidimų. Filosofui teko sukonstruoti dievo buvimo įrodymą, kaip kažkada jis konstravo skaičiavimo mašinas. Tas įrodymas nelyginant matematiškų ir skeptiškų argumentų pynė. Dorovinių-psichologinių „lažybų“ situacijos pagrindu, kaip teisingai nurodo L. A. Čuchina, reikia laikyti jo teorijos vingį nuo mintijimo apie teisingą

ir garbingą mąstymą, kaip etikos pagrindą, prie Paskalio moralisto samprotavimų apie tai, kad pats teisingas mąstymas reikalauja dorovinio pagrindimo. Kitaip tariant, tam, kad galėtum teisingai mąstyti, pirmiau reikia teisingai gyventi. O gyventi dera pagal krikščioniškąjį tikėjimą. net su išlyga, kad viskas, ką jis skelbia, tėra mirażas, nes tikėjimo šaltinis glūdi iracionaliose „širdies“ gelmėse¹⁶. B. Paskalis rašo:

„Jeigu yra Dievas, tai jis galutinai nepasiekiamas, nes, neturėdamas nei dalių, nei ribų, jis neturi jokio ryšio su mumis. Todėl mes nesugebame nei pažinti, kas jis yra, nei to, ar jis yra. Esant tokiai padėčiai, kas gali išdrįsti išspręsti šią klausimą? Tikrai ne mes, kurie neturime jokio ryšio su juo <...>“

„Išnagrinėkime šią punktą ir sakykime: „Dievas yra arba jo nėra“. Bet į kurią pusę mes palinksime? Protas čia bejėgis ką nors nuspręsti: mus skiria begalinis chaosas. Šito begalinio nuotolio gale žaidžiamas žaidimas, kurio baigtis nežinoma. Už ką jūs statysite? Protas čia niekuo dėtas; jis negali nurodyti, ką pasirinkti. Todėl nesmerkite tų, kurie rinkdamiesi apsiriko, nes apie tai nieko nežinote.“

„Ne, bet aš smerkčiau juos ne dėl to, kad jie pasirinko viena ar kita, o dėl to, kad jie apskritai ryžosi pasirinkti; kadangi vienodai klvsta ir pasirinkę lyginį, ir nelyginį skaičius. Geriausia — visiškai nelošti.“

„Taip, bet reikia lošti. Tai ne nuo jūsų valios priklauso; jūs esate įpainiotas. Tad prie ko sustosite? Pažiūrėsime. Kadangi reikia pasirinkti, pažiūrėsime, kas jus mažiausiai domina: jūs galite pralošti du dalykus, tiesą ir gėrį, ir du dalykus jums reikia statyti ant kortos — jūsų protą ir jūsų valią, jūsų žinojimą ir jūsų palaimą. Jūsų prigimtis privalo vengti dviejų dalykų: klaidos ir vargo. Kadangi reikia pasirinkti, tai jūsų protas nebus nuskriaustas nei pasirinkus viena, nei kita. Tai savaime aišku. Na, o kaip su palaima? Pasverkime laimėjimą ir pralaimėjimą, statydami už tai, kad yra dievas. Paimsime du atvejus: jeigu jūs laimėsite, tai laimėsite viską; jeigu jūs pralaimėsite, tai jūs neprarasite nieko. Tad neabejodami statykite už tai, kad jis yra“¹⁷.

Tačiau B. Paskalis šiame lošime padarė vieną didelę klaidą. Jeigu iš tiesų dievo nėra, tai, vadinasi, natūrali gyvenimo tvarka nėra „galutinis niekas“, o nuolat keičiamas žmogaus pasaulis, kuris gali būti tobulinamas ir kuriamas atsižvelgiant į tokius idealus, kurie patenkintų žmogų. Tad visiškai teisūs tie B. Paskalio palikimo interpretatoriai, kurie teigia, kad filosofui teko vis dėlto „pralaimėti“ šiame lošime. B. Paskalio „lažybos“ — dviveidis Janusas, tarnaujantis ir religijai, ir ateizmui. Filosofas nerado svaresnių argumentų prieš ateizmą negu tai, kad tikėti yra „naudinga“, kad tikėjimas tariamai gelbsti žmogų nuo brutalumo ir tragiškumo. Žmogui reikia šauktis krikščioniškojo dievo dėl to, kad jis neranda savo vietos bekrasėje ir bežadėje Visatoje, klaidžioja nežino-

¹⁶ Зг.: Чухина Л. Л. Человек и его ценностный мир в религиозной философии.— Рига, 1980, с. 88.

¹⁷ Ten pat, p. 224—225.

damas, nei kas jį čia atvedė, nei kas jo laukia po mirties. Kita vertus, B. Paskalio „lažybos“ pilnos ironijos ir skepticizmo prieš tuos, kurie siekia metafiziškai ir mokliškai pagrįsti dievo buvimą. Pagaliau jos liudija apie genialaus mąstytojo vidinę dramą. Būdamas palaužtas ligos ir skaudžių gyvenimo sunkumų, jis visa savo siela geidžia padėti žmogui pasirinkti perspektyvesnį gyvenimo kelią, nors jo paties gyvenimas toks nepakeliamai sunkus. Tačiau tas pasirinkimas, kurį padarė B. Paskalis, neišvengiamai veda prie susitaikymo su tikrove, o ne aktyvios kūrybinės (socialinė ir kultūrinė prasme) veiklos pažangos labui. Tai labiau eudemonistinis ir probabilistinis dievo įrodymas, kuris, kaip manė filosofas, turėtų pasitarnauti žmogaus laimei. Bet jis vienodai tarnauja ir jos pavergimui.

B. Paskalio filosofija turėjo didžiulę įtaką tolesnei filosofijos raidai. Labiau rezervuotai jį vertino tik švietėjai A. Volteras, D. Didro ir kiti dėl nenuoseklumo ir skepticizmo pažintinių žmogaus galių atžvilgiu. Jo talento gerbėjų nuolat daugėjo ir ypač daug jų buvo romantizmo laikais.

Romantikus žavėjo begalinė B. Paskalio meilė žmogui ir jo dvasin-gumui, tapusi savotiška romantizmo filosofijos vėliava. Bėgdami nuo gyvenimo prozos ir merkantilizmo, jie negalėjo neužklysti į tyrą, asmeniškai išgyventą B. Paskalio minčių pasaulį, kuris juos traukė ne tik savo pagrindiniais motyvais, bet net architektonika, laisvu, nežinančiu žanrinių suvaržymų stiliumi. Ne vienas jų B. Paskalio „širdies logiką“ laikė esminiu estetikos postulatu. Tiesa, čia galima priminti tai, kad B. Paskalis nereikšė ypatingų simpatijų estetikos, grožio problemoms. Tai vienur, tai kitur jis užsimena apie poeziją, kalba apie tapybos, dramos „tuštybę“, palyginti su mokslinio pažinimo sritimi, geometrijos galimybėmis. Mat tai, kas viršija geometriją, pasak jo, viršija ir mus. Tuo geometrijos tobulumas tarsi laikomas savotiška žmogaus kūrybingumo viršūne. Galima rasti panašumą tarp B. Paskalio ir S. Kjerkegoro pažiūrų į grožio ir gėrio santykį. Abu mąstytojai traktuoja grožį kaip gėrio išvestinę, nepripažįsta jo savarankiškumo.

Egzistencializmo kūrėjai labiausiai vertina B. Paskalį už žmogaus problemų kėlimą ir tuos giminingus joms momentus, kuriuos jie vėliau išplėtojo ir suabsoliutino, pavyzdžiui, žmogaus egzistencijos vienišumo ir kūrybos absurdiškumo momentai. B. Paskalio palikimą eksploatavo tiek religinio, tiek ateistinio egzistencializmo šalininkai, personalizmas ir spiritualizmas. Tiesa, kai kurie B. Paskalio žmogaus problemos sprendimo aspektai jų interpretacijose įgauna pernelyg sumodernintą pavidalą, nuvertinama konkretaus istorinio ir kultūrinio konteksto reikšmė ir t. t.

Tokia kultūrinė situacija daro svarbią ir reikšmingą kiekvieną mąrk-sistinę B. Paskalio interpretaciją, ir ne tik istorinę, bet ir metodologinę prasme.